

Бутузова Л.П., кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ УСТАНОВОК СТУДЕНТІВ В ПРОЦЕСІ ПЕРВИННОЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

В статті розглядаються проблеми становлення ціннісних установок особистості студента в культурному середовищі вищого навчального закладу. Розкривається сутність ціннісно-сислової сфери, ціннісних установок та умов становлення когнітивних, поведінкових та афективних установок майбутніх фахівців.

Ключові слова: ціннісні установки, ціннісно-сислова сфера, первинна професіоналізація, ціннісні орієнтації молоді.

Проблематика становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього конкурентноздатного фахівця викликає чималий теоретичний та практичний інтерес. Його посилення помітне в непростих сучасних умовах докорінних змін та трансформацій усіх засад українського суспільного буття. Модернізація вищої освіти у своїх проєвропейських векторах ставить вимогу високої якості знань студентів та здатності фахівця їх інтегрувати у практичну діяльність. Безумовно, економічні, пізнавальні, соціальні, наукові та культурні дискурси освіти, за умови їх гармонійного поєднання стають гарантом високої якості освіти. З-поміж усіх важливих умов забезпечення високої якості знань, досить активну роль відіграє культурний простір вищого навчального закладу, який формує певні ціннісні установки студентської молоді [1].

Категорій „цінності”, „ціннісні установки” та „ціннісні орієнтації” неоднозначно трактуються у психологічній науці. Розуміння цінностей Е.Фромм пов'язує з основними орієнтаціями характеру. В. Шапар вказує на те, що цінності є об'єктами, явищами, їхніми властивостями, а також абстрактними ідеями, які втілюють у собі суспільні ідеали й виступають завдяки цьому еталоном належного. На думку Е. Шпрангера, ціннісні орієнтації є основою особистості, за допомогою якої вона пізнає світ. Гуманістичні та екзистенційні психологи К. Роджерса (цінності у структурі «самості») та А.Маслоу (цінності

у структурі самоактуалізації) відводять цьому феномену особливу роль. З психологічної точки зору, ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості та серцевиною свідомості, що виконує когнітивну, регулятивну (К.М. Дубовська, О.О. Тихомандрицька), мотиваційну (О.І. Донцов, В.О. Ядов) функції. Водночас, вони детермінують професійну поведінку, забезпечуючи зміст і спрямованість діяльності, надаючи сенсу професійним діям (О.М. Краснорядцева, Т.Д. Шевеленкова), формують способи самоактуалізації.

Проблематика культурно-освітніх цінностей та якості вищої освіти у своєму заломленні крізь призму становлення ціннісно-сміслової сфери студента неодноразово ставала предметом психологічного вивчення (Б.С.Братусь, З.С.Карпенко, Н.І.Пов'якель, О.Б.Фанталова та ін.). У низці сучасних досліджень доведено факт тісного зв'язку професіогенезу конкретного суб'єкта зі становленням його ціннісно-сміслової сфери. Свідченням цього є дослідження аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної освіти (Г.К.Радчук), специфіки формування професійної індивідуальності майбутніх учителів (Л.І.Рюмшина, О.П.Сергеєнкова), фахової компетентності (В.Р.Міляєва), особистісного самовизначення студентів в умовах навчального процесу (Л.І.Подшивайлова) та інші.

Переважну більшість студентів вищих навчальних закладів можна охарактеризувати як осіб юнацького віку з притаманними їм психічному розвитку віковими особливостями. Водночас, юнацький вік є сензитивним періодом для розвитку особистісного, професійного та життєвого самовизначення, становлення стійких складових ціннісно-сміслової сфери особистості (І.С.Кон). В цей період відбуваються потужні зміни у розвитку індивідуальної системи цінностей, проблем ідентичності, пошуку сенсу життя (А.О.Волочкова, Е.Еріксон). Тому становлення системи цінностей, ціннісних установок у майбутніх фахівців у процесі первинної професіоналізації можна розглядати у контексті особистісного розвитку юнаків.

Ціннісні орієнтації особистості є складною динамічною структурою, яка залежить не лише від цінностей соціуму, але й підвладна закономірним змінам в процесі онтогенезу та окреслюється через індивідуальні та гендерні відмінності. Не вдаючись до усього спектру проблем становлення цінностей в юнацькому віці у цій статті спробуємо окреслити роль культурологічного простору первинної професіоналізації у становленні ціннісного ставлення та установок студента до якості професійних знань.

Культура та освіта мають спільну мету – вдосконалення людської особистості. На перетині їх взаємодії гармонізується процес становлення професійної ідентичності та цілісності майбутнього фахівця та особистості. Водночас, освіта є способом оволодіння культурою, освоєння духовних та матеріальних цінностей, культурного досвіду людства. Основна цінність освіти полягає у створенні духовно-морального, інтелектуального, естетичного, творчого образу людини. Варто наголосити на ролі цінності освіти у формуванні „творчого імпульсу саморозвитку”, „самодобудови” [4]. Джерелом саморозвитку особистості є рівень її духовності, що проявляється у думках, почуттях, емоціях, словах та діяльності. Особливо значимим компонентом саморозвитку особистості є установка як вищий рівень організації „людських сутнісних сил”. На основі установки виникає діяльність з певною спрямованістю на врівноважування стосунків між індивідом та середовищем [6, с.381]. Тому так важливо в процесі навчання створити ціннісну установку на знання. Природою знань закладено кооперацію у них різних психічних сил: думки, почуттів та волі. Відповідно, стосовно знань як цінності потрібно створювати когнітивну, афективну та поведінкову установки. В процесі освіти відбувається освоєння та присвоєння особистістю знань як цінності. В психологічній науці цінності освіти визначаються такими характеристиками як: значимість, корисність, необхідність, доцільність.

Ціннісна установка відображає ціннісний характер ставлення особистості до якогось об’єкта чи предмета. Провідну роль у становленні

ціннісних установок особистості студентів відіграє створення ідеального образу майбутнього фахівця – людини та професіонала. При становленні типу самовизначення особистості – „мати” чи „бути” (Е.Фромм), саме культурний простір вузу має унікальні можливості для створення ідеального образу яким „бути” студенту, розкриваючи йому різні форми сутності загальнолюдських цінностей.

Особливої ваги проблема ціннісно-сислової сфери набуває у контексті її становлення, коли розглядати людину як систему, що самоорганізовується та саморозвивається у часі та просторі. Становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця доцільно розглядати у взаємозв'язку двох важливих особливостей: характеристик самої ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця та сутнісних особливостей професії, взаємодія яких забезпечує трансформацію ціннісно-сислової сфери в конкретні ціннісні уявлення.

В основу концепції становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця, окрім класичної теорії етапів становлення суб'єктів професійної діяльності (А.А. Деркач, Є.Ф. Зеєр, Є.А. Клімов), можна покласти рівні їх ціннісно-сислового зростання, що відбувається при входженні особистості у відносно стабільне нове соціальне середовище (групу) (А.В. Петровський). Кожен рівень характеризується певними критеріями та показниками, що відображають його сутність.

На адаптаційному (першому) рівні відбувається самоаналіз системи цінностей та ідеалів (особистого життєвого досвіду), якими керувалась особистість до вступу у вищий навчальний заклад, а також присвоєння соціальних норм і цінностей домінуючих у відповідному середовищі, становлення соціально-типового. Другий рівень - індивідуалізація - характеризується відкриттям і утвердженням «Я», виявом своїх можливостей та здібностей, характеру та індивідуального. Відбувається перетворення цінностей професії з ідеальної форми в емоційно-сислово, особистісну складову життєвого світу. Формуються особистісно-професійні цінності, які дають змогу майбутньому фахівцю самовиражатися. Розвиваються професійні

очікування щодо професійної самореалізації. На третьому рівні ціннісного становлення (інтеграційному) майбутній професіонал прагне персоналізуватися в інших, бути прийнятим іншими. Основою функціонування та необхідною умовою цього рівня ціннісно-сислової самореалізації, є діяльність, виражена в особистих внутрішніх ставленнях до об'єктивних умов свого буття (суспільних цінностей, світогляду, майбутньої професії,). Перетворення студента в суб'єкта, зацікавленого у самозміні, зумовлює надалі становлення його як професіонала, здатного до побудови своєї діяльності, її зміни й розвитку. Формується цілісне ціннісно-сислове, смисложиттєве (Х.М. Дмитерко-Карабин) ставлення до професійної діяльності завдяки інтегрованості особистісних та професійно-значущих цінностей. Зазначені рівні становлення ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців тісно взаємопов'язані між собою і працюють синхронно.

Розпочинається процес становлення ціннісних установок майбутнього фахівця у роботі з першокурсниками, які адаптуються до умов вузівського навчання і набувають досвіду входження в світ наукового знання, у світ нових світоглядних установок. Актуальним для них є створення когнітивної, афективної і поведінкової установок. Саме інтеграція цих установок створює ціннісні установки на навчальну діяльність, створення власного ідеального образу. Повторюваність різноманітних прийомів у створенні ціннісної установки на навчання сприяє формуванню інтересу до знань, відповідального ставлення до їх надбання та стійкої мотивації. Велику роль у формуванні навчальної мотивації грає первинне сприйняття викладача та матеріалу, який він презентує. Первинне оцінювання є свого роду установкою по відношенню не тільки до викладача, а й до предмета. Певне ставлення студента до якоїсь дисципліни проявляється когнітивною установкою в категоріях: добре-погано, складно-легко, треба мені це чи ні; афективною установкою в категоріях: подобається-не подобається, цікаво-не цікаво, виникнення симпатії чи антипатії; поведінковою установкою: готуватися до занять-не готуватися, приймати активно участь на заняттях-чи займатися сторонніми справами тощо [1].

На сприйняття викладача впливають думки, відгуки студентів-старшокурсників про його систему роботи. Отже, сформований імідж викладача є ще одним доказовим фактом на користь формування установки у студентів-першокурсників. Тому важливо, щоб сам викладач був носієм певної системи цінностей, необхідних для його професійної діяльності. Слід врахувати, що для педагогічної діяльності особливу значимість мають такі цінності: етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків); конформні цінності (старанність, самоконтроль, відповідальність); цінності міжособистісного спілкування (чуйність, вихованість, життєрадісність); цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля, старанність); цінності прийняття інших (терпимість, широта поглядів, чуйність) [1], [7].

Особливо слід підкреслити роль установок як готових узагальнених оцінок. Ф. Зімбардо підкреслював, що „вони є свого роду резюмуючим узагальненням нашої позиції з того чи іншого питання. Будучи наперед готовими резюмуючими оціночними судженнями, вони приходять в голову порівняно легко” [3, с. 49]. Це положення є ключовим в організації пізнавальної діяльності студентів, оскільки не завжди викладач віддає собі звіт в тому, що, повторюючи які-небудь висловлювання, він може сформулювати певну установку у студента. Ціннісна установка створюється комплексом різноманітних психологічних компонентів, серед яких особливо важлива роль належить пізнавальному інтересу, мотивації досягнення успіху, творчій уяві, емоціогенності процесу навчання, діалогічності, толерантності.

Істотно значущим для утворення ціннісних установок в навчально-виховному процесі є гуманістичний та інтелектуальний образ викладача, який логічним викладом матеріалу, глибиною думки, чіткістю і красою мовної культури здатний навіюючи впливати на студентів. Слід враховувати незаперечну аксіому: установку можна закріпити (легке завдання), створити (задача середньої труднощі) і змінити (важке завдання).

Культурний простір ВНЗ створюється комплексом різноманітних компонентів, що відображають багатоаспектність проявів (культура поведінки студента і викладача, культура спілкування, естетична логосфера, естетичний, моральний, професійний вигляд викладача і студента, духовний світ студента і викладача). Естетичне середовище займає вагомe місце в культурному просторі ВНЗ. Воно є сукупністю естетично цінних і значущих для особистості об'єктів і предметів, які створюють для навчання комфортність і естетичну насолоду. Це і естетично оформлені навчальні аудиторії, зони відпочинку, садово-паркова культура, естетична середовище, в якому проживає студент, естетика побуту, естетика зовнішнього вигляду студентів та викладачів. Складовою частиною культурного простору ВНЗ є культурно-освітні традиції, що створюють сприятливі умови для пробудження у студентів наукового та пізнавального інтересу до наукових відкриттів, до невирішених наукових проблем, що сприяють розвитку творчого потенціалу. До культурно-освітніх традицій можна віднести: вивчення історії розвитку ВНЗ, зустрічі з провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, проведення студентських конференцій, наукових форумів, участь в олімпіадах, обмін студентами різних ВНЗ і держав, посвята в студенти, зустрічі з випускниками.

Таким чином, культурно-освітній простір ВНЗ забезпечує ціннісну спрямованість освіти - науковість і гуманістичність, а, отже, сприяють створенню ціннісних установок особистості. Необхідно мати на увазі, що „... будь-яке наuczіння або навчання необхідно трактувати як процес особистісного розвитку, як зміна структури характеру, тобто як рух особистості у бік самоактуалізації та за її межі” [4, с.112].

Цінності освіти, безумовно, пов'язані з вдосконаленням життя людського суспільства, його економічних, соціокультурних і політичних аспектів. По суті високий рівень освіти кожної держави є потужним гарантом її національної безпеки і його конкурентоспроможності на світовому ринку.

Інтеграція культури та освіти сприяє створенню системи індивідуально-диференційованого формування людини, становлення її ціннісних установок. Кінцевим результатом освіти є створення людини культури. Стосовно знань як цінності у студентів потрібно створювати когнітивну, афективну та поведінкову установки. Трансформація ціннісно-сислової сфери студента під час навчання у ВНЗ може розглядатися як послідовне проходження адаптаційного, індивідуалізаційного та інтеграційного рівнів. Результативність освітніх процесів у вищій школі залежить від "культурного поля", культурного середовища, культурного простору, в якому реалізуються освітні цілі і набуваються (накопичуються) цінності знання та інтелекту.

Список використаної літератури:

1. Антоненко Т.Л. Ценностные установки студентов и культурное пространство ВУЗа / Т.Л. Антоненко // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Психологія. – 2005. – Вип. 33. – № 662. – С.7–9.
2. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии// Вопросы психологии, 1997, №5. – С.18-19.
3. Зимбардо Ф., Ляйпе М. Социальное влияние. – СПб.: Питер, 2000. – 448 с.
4. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евразия, 1999. - 478 с.
5. Плеханов Е.А. Приоритеты и ценности современного образования. // Человек в социальном мире: проблемы, исследования, перспективы. 2002. - №1. – С.36-47.
6. Психологический словарь / Под ред.В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448с.
7. Рюмшина Л.И. Эмпирическое изучение стилей поведения педагогов // Вопросы психологии. – 2000. - №1. – С.14-22.

Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: Матеріали дев'ятої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І.В. – Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2015. –